

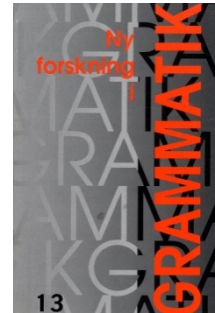
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Præsens konjunktivs fortrængning af imperfektum konjunktiv på moderne fransk - En mulig grammatikaliseringsproces

Forfatter: Kirsten Jeppesen Kragh

Kilde: P. Durst-Andersen, L. Falster Jakobsen, H. Jansen, J. Pedersen & E. Strudsholm (red.). *Ny Forskning i Grammatik* 13, 2006, s. 115-136

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet. 2006

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af *Ny Forskning i Grammatik* (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Præsens konjunktivs fortrængning af imperfektum konjunktiv på moderne fransk – En mulig grammatikaliseringsproces

Kirsten Jeppesen Kragh

1. Introduktion

Det franske sprog råder i indikativ over ikke mindre end 11 forskellige tempora. Disse dækkes i konjunktiv af kun 4 tempora, præsens konjunktiv, imperfektum konjunktiv og deres sammensætninger med perfektum participium. I nyere fransk reduceres disse 4 former til bare 2, nemlig præsensformen samt dens sammensatte form, *passé composé*.

Denne udvikling er allerede omkring 1900 afsluttet i talesprog (Grevisse 1986: 1307, Kragh 2006), men i skriftsproget, særligt i formelt sprog, er fortrængningen af imperfektum konjunktiv langt fra gennemført.

Det er min hensigt i denne artikel at give et foreløbigt overblik over, hvor langt udviklingen i skriftsproget er nået, at overveje nogle morfologiske forklaringsmuligheder, men primært at søge at afdække forløbet som en grammatikaliseringsproces.

2. Teoretisk ramme

2.1. Grammatikalisering

Lehmanns klassiske definition af grammatikalisering fra 1985, som siden er blevet støttet af Hopper & Traugott (1993) og Detges & Waltereit (2002), er at noget bliver enten 1) grammatisk eller 2) mere grammatisk. Det beskrives formelt som en forandring, hvor en fri leksikalsk enhed ændres til et bøjningsaffiks eller som formuleret af Hopper & Traugott

(1993: 4) "When a content word assumes the grammatical characteristics of a function word, the form is said to be 'grammaticalized'".

Denne temmelig snævre og ikke særlig præcise definition er siden blevet udvidet, og en af de seneste og bredere definitioner er fremsat af Heltoft, Nørgård-Sørensen & Schøsler (2005: 11), som foreslår at se grammatikalisering som en forandringsproces, der giver grammatisk status til elementer og mønstre, der ikke tidligere havde det, eller som ændrer eksisterende grammatiske systemer til et andet system. Dette synspunkt støttes bl.a. af Lehmann (fx 2002) i hans seneste arbejder på området.

Ifølge Detges (2003) er grammatikalisering en ekspressiv strategi, der dækker over talerens ønske om opmærksomhed. Det opfattes som et ikke-intenderet resultat af ekspressive taleteknikker, dvs. et taler-baseret fænomen, hvor talere opfinder ekspressive taleteknikker i anerkendelse af basale kommunikative behov (cf. Grice) som at "fortælle sandheden" eller sige noget relevant. Dette synspunkt svarer til Kellers usynlige-hånd teori (Keller 1994), som forklarer, hvordan en sprogforandring er resultatet af en akkumulering af taleres mange individuelle handlinger, som ikke har nogen intention om at ændre sproget, men som sekundær effekt forårsager en forandring.

Som følge af "routinization" vil disse teknikker miste deres karakteristika og ende med at blive en del af grammatikken (Detges & Waltreit 2002: 151).

Traditionelle grammatikaliseringmodeller involverer ikke pragmatiske eller funktionelle forklaringer på forandring. Detges og Waltreit arbejder med de pragmatiske forklaringer, og de tager udgangspunkt i, at reanalyser foregår konstant, oftest når sprogbrugere hører noget, som de optager og som kan analyseres på forskellige måder. De mener, at selve grammatikaliseringen finder sted i kommunikationsprocessen. Men ifølge Keller, som Detges & Waltreit også refererer til, kan en forandring ikke foretages af en person alene; det er kun, når mange individer laver den samme innovation, at den kan blive til en forandring og kun, hvis andre sprogbrugere accepterer den, tager den til sig og spreder den. Det svarer mere til Henning Andersens (2001a og c) tilgang til grammatikalisering, som indebærer, at kun innovationer skabes af sprogbrugeren i kommu-

nikationsprocessen; de kan så forblive innovationer, eller de kan blive til grammatikaliseringer, men ingen grammatikalisering er født sådan.

2.2. *Reanalyse*

Hvor grammatikalisering er unidirektionel, gælder dette ikke reanalyse, ligesom reanalyser heller ikke er motiveret af økonomiprincippet. Reanalyser kan ske på forskellige måder, men de er altid opfattet som lytterens tolkning af et givet input. Mens grammatikalisering er begrænset til at vedrøre innovation inden for grammatikken (fx nye funktioner eller nye former i gamle funktioner), findes reanalyser i alle slags forandringer. Reanalyse er således et overordnet begreb i forhold til grammatikalisering i den forstand, at alle sprogforandringer involverer en reanalyse. De er resultater af tolknings- og forståelsesstrategier baseret på højfrekvens. Reanalyser er primært semantiske, ikke syntaktiske, og de opstår ikke fordi sprogsystemet kræver det, men simpelthen som følge af almindelig sprogbrug. En ny og en gammel struktur er relateret til hinanden, fordi det er muligt at bruge dem i samme type situation. Reanalyser er ifølge Detges og Waltereit (2002), Haspelmath (2004), Heine, Claudi og Hünemeyer (1991) oftest momentane og bi- eller non-direktionelle.

Andersen antager, at mange innovationer, som opstår i talesprog, er ad hoc-formationer, som ikke udvikler sig videre. Nogle innovationer bliver adopteret af andre talere, men de kan stadig dø ud. Det er kun de innovationer, som bliver bredt adopteret og optaget af nye grupper af talere, som resulterer i forandring. Når disse ændringer optages af nye talere, bliver de reanalyseret og integreret i den specifikke sprograditions grammatik.

2.3. *Paradigmatisering*

I bestræbelserne på at afdække problematikken om tempusbrug i konjunktiv på fransk ser jeg begrebet paradigmatisering som centralt. Det er en af Lehmanns seks grammatikaliseringsegenskaber, som alle bunder i princippet om, at grammatikalisering involverer nye tolkninger af funktionelle kategorier.

Jeg vil ikke komme nærmere ind på hans system her, men alene fokusere på de tre begreber, som jeg finder relevante for det studerende fænomen, nemlig integritetsaspektet, paradigmaticitet og paradigmatiske variabilitet.

Integritetsaspektet vedrører desemantisering, det som Hopper og Traugott kalder *bleaching*, altså svækkelse af semantiske træk – det kunne være tilfældet, når fx to paradigmer smelter sammen til et, eller et paradigme reduceres, sådan som det er tilfældet med konjunktivsystemet i moderne fransk.

Med paradigmatiske kohæsion eller paradigmaticitet refererer Lehmann til et paradigmes formelle og semantiske integration i den pågældende generiske kategori. Det ser også ud til, at når elementer smelter sammen til et paradigme, sløres de forskelle, som elementerne oprindeligt var udstyret med. I mange tilfælde af paradigmatisering slutter grammatikaliserede elementer sig til allerede eksisterende paradigmer og assimilerer til de øvrige medlemmer af paradigmet:

“Paradigmatization involves the disintegration and dispersal of forms as well as their assembly into regular paradigms. Grammaticalization again tends to undermine the picture of stability, of clear categorical boundaries, and of structured groups of forms, showing these to be at the most temporary way-stations between different kinds of dispersal, emergence, and fragmentation” (Hopper & Traugott 1993: 156).

Dette forklarer Lehmanns påstand om at graden af grammatikalisering er direkte proportionel med hvor funktionel det pågældende element er i sit sprogsystem. Han pointerer, at hvis et element ikke er grammatikaliseret, er det ikke funktionelt i sit sprogsystem. Han erklærer endvidere at “At the right end of a grammaticalization scale, paradigms are not formed, but reduced” (Lehmann 1995: 136). (Se Figur 5)

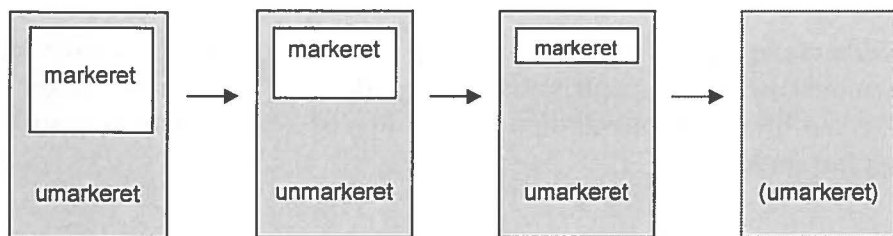
Det tredje paradigmatiske aspekt er begrebet ‘paradigmatisk variabilitet’, som igen er underinddelt i interparadigmatisk variabilitet og transparadigmatisk variabilitet. Jeg fokuserer på interparadigmatisk variabilitet, eftersom jeg opfatter det franske konjunktivsystem som et og samme paradigme bestående af et antal tider, som smelter sammen til et reduceret antal tider. Transparadigmatisk variabilitet bruges til at angive sprogbrugerens frihed i forhold til paradigmet som helhed, hvilket jeg ikke betragter som relevant i denne diskussion.

Interparadigmatisk variabilitet indebærer et udvalg af modsatte alternativer i et paradigme. Når den interparadigmatisk variabilitet aftager, medfører det en stigende grammatikalisering. Denne tanke søger jeg at overføre til det franske konjunktivsystem, der, som det fremgår af afsnit 3.5, har en aftagende interparadigmatisk variabilitet samtidig med en tiltagende grammatikalisering, som kan forventes at resultere i en reduktion af antal elementer i paradigmet.

2.4. Aktualisering

I aktualiseringsspørgsmålet refererer jeg til Henning Andersens (2001a og b) markerethedshierarki. En sprogforandring manifesterer sig som et fremadrettet fænomen, hvor et ord, en form eller en hel kategori kan erstatte et andet ord, form eller kategori. Den kan være internt eller eksternt motiveret, og det påvirker dens spredningsprincip. En internt motiveret forandring vil altid starte i umarkeret kontekst, hvorimod en eksternt motiveret ændring starter i markeret kontekst. I løbet af den gradvise ændring udvides det umarkerede element og invaderer den markerede kategori.

Sprogforandringer spredes i overensstemmelse med “the Principle of Markedness Agreement”, som er et markerethedshierarki, der manifesterer sig på alle niveauer i sproget. I denne anvendelse er det ifølge Andersen (2001a : 51) vigtigt ikke at forveksle markerethed med frekvens. Fx er registre organiseret i et hierarki, hvor prosa er umarkeret i forhold til poesi, talesprog er umarkeret i forhold til skriftsprog, de neutrale registre i forhold til litterære registre osv. Inde i det grammatiske system findes også denne dikotomi, fx hovedsætninger i forhold til bisætninger, på fransk er *passé composé* umarkeret i forhold til *passé simple*, den perifrastiske futur er umarkeret i forhold til usammensat futur osv.

Figur 1

Ud over at kunne afdække det synkrone sprogsystem, kan denne teori også medvirke til at skitsere fremtidige sprogforandringsveje og deres gradvise aktualisering. Så jeg håber på, at den kan gøre det muligt at følge en igangværende forandring og skitsere hovedtrækkene i dens fuldendelse.

3. Empiri

Vi vil nu se på, hvordan præsens konjunktivs erstatning af imperfektum konjunktiv på fransk forløber, og hvordan processen passer ind i den teoretiske ramme.

På standardfransk udtrykkes tempus både i matrixverbet og i bisætningsverbet. I moderne fransk gælder denne regel tilsyneladende kun, når bisætningen står i indikativ:

- 1) Il croyait que Lucien partait (imperfektum indikativ) [“han troede at Lucien tog afsted”]

Ikke desto mindre ser det ud til, at når bisætningen står i konjunktiv, er det tilstrækkeligt at udtrykke tempus i matrixverbet.

- 2) Il fallait que Lucien partît (imperfektum konjunktiv) [Det var nødvendigt at Lucien tog afsted]

ændres til

- 3) Il fallait que Lucien parte (præsens konjunktiv) [~Det var nødvendigt at Lucien tog afsted (egtl. tager afsted)].

Verbets semantiske værdier splittes op i dets komponenter, således at tempus asserteres af matrixverbet, og modus udtrykkes i bisætningen. Derved bliver tempusværdien i bisætningens konjunktiv pleonastisk og forsvinder.

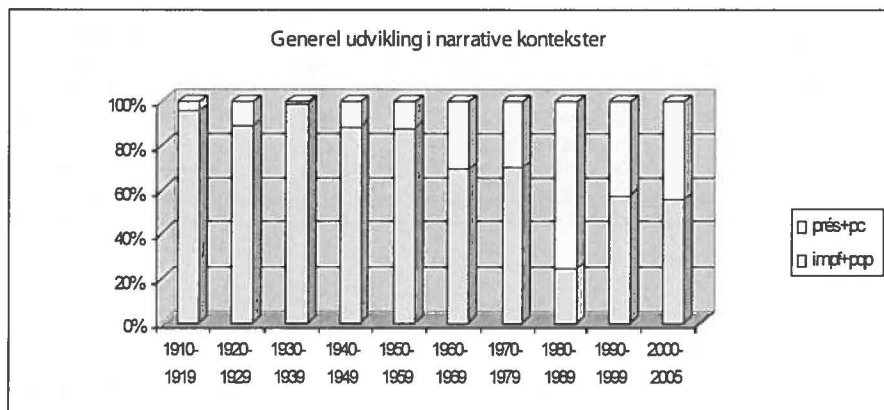
Mine empiriske analyser har det formål at undersøge, i hvor vid udstrækning denne tendens er implementeret.

3.2. Korpus

Da der ikke er nogen tvivl om, at brugen af imperfektum konjunktiv er registerafhængig, er det essentielt, at datagrundlaget er stilmæssigt homogent. Jeg har derfor forsøgt at tage højde for registerbetingede afvigelser ved udelukkende at søge i romaner, der er skrevet af forfattere, som er optaget i det franske akademi, fordi optagelseskriterierne der til dels hviler på sprogligt betingede standarder. Jeg har derved opnået en datamængde på ca. 1500 eksempler bestående af alle forekomster i det udvalgte materiale af konjunktiv i adverbielle og komplette sætninger i både imperfektum og præsens i sammenhænge, hvor det normative regelsæt foreskriver tempusmæssig overensstemmelse, dvs. hvor der i indikativsammenhæng ville være brugt en fortidsform. Materialet udgør 16 romaner og dækker perioden 1900 – 2003. Forekomster i relativsætninger er udeladt, da brugen af konjunktiv i relativsætninger har egne regler og derfor ville kræve en yderligere stillingtagen til modus, som ikke er relevant for de øvrige bisætningstyper.

3.3. Generel anvendelse

Resultatet er et entydigt billede af en generel tilbagegang i anvendelsen af imperfektum konjunktiv:

Figur 2

Den mørke del af søjlerne viser den procentvise anvendelse af imperfektum konjunktiv, mens den lyse del er procent af anvendelsen af præsens konjunktiv i kontekster, hvor man ifølge den normative

sprogbrug forventer imperfektum konjunktiv, men hvor der nu er valgt præsens konjunktiv, det er altså de tilfælde, der kan betragtes som erstatninger.

3.4. Særlige faktorer

Denne igangværende forandring kan beskrives som et kontinuum, hvor den ene ende er en sprogbrug som holder sig 100 % til konventionelle sprognormer, hvor den konjunktivkrævende bisætning efter et hovedverbal i fortid altid står i imperfektum konjunktiv eller i plusquamperfektum konjunktiv, og den anden ende er den fuldt gennemførte forandring, hvor præsens konjunktiv i alle syntaktiske sammenhænge erstatter imperfektum konjunktiv, det er fx sket i fransk talesprog. Således må der nødvendigvis være et spektrum af variation eller mellemliggende registre, som påvirkes af forskellige syntaktiske faktorer. Disse faktorer skal nu afdækkes.

		Formelt narrativt register	Nye paradigmer	Talesprogsregister
Il fallait que/qu'	je	vinse	?	vienne
	tu	vinsses		viennes
	il	vînt		vienne
	nous	vinssions		venions
	vous	vinssiez		veniez
	ils	vinssent		viennent

Figur 3

3.4.1. Adverbielle og komplette bisætninger

Ud fra et statistisk synspunkt ser det ud til, at udviklingen i hhv. adverbielle og komplette bisætninger forløber nogenlunde parallelt. Men følgende eksempler giver et noget mere uafklaret indtryk:

- 4) Il restait debout; **il fallut** que Lazuli lui *plongeât* une seconde fois sa lame entre les côtes **pour que** le corps *oscille* et *s'écroule* au pied du lit comme une drisse cassée.

[Han blev stående; (*det blev nødvendigt at...*) det var først da Lazuli for anden gang jog sværdet ind mellem hans ribben, (*for at...*) at hans krop skælvede og sank sammen for foden af sengen som et overrevet reb.] (Boris Vian: *L'herbe rouge*, 1950).

Den første konjunktiv er imperfektum (*plongéât*), fremkaldt af *falloir*, som er hovedverbalet i *passé simple*. Nr. 2 og 3 er parallelle (*oscille* og *s'écroule*) og begge i præsens konjunktiv. De er verbaler i hensigtsbisætningen, som er indledt af konjunktionalet *pour que*, som tager konjunktiv på fransk. Her er der altså brugt imperfektum konjunktiv i kompletivsætningen og præsens konjunktiv i hensigtsbisætningen, og man kunne få indtryk af, at der er større tendens til erstatning i adverbielle bisætninger end i kompletivsætninger. Desuden peger *pour que* tidsmæssigt fremad i modsætning til mange andre konjunktionaler, og det kunne også tale for en erstatning med præsens konjunktiv.

- 5) **Il suffisait** que Gaetano, qui se plaignait avec régularité de sa constipation, sans se départir de son flegme, en prenant place à table où fumaient des spaghetti, *dise*: « J'ai fait caca », **pour que** la salle à manger *devînt* une pouponnière ;...
- [(*det var tilstrækkeligt, at...*) Gaetano, som jævnligt klagede over forstoppelse, skulle bare, idet han satte sig ved bordet hvor spaghettien stod og dampede og uden at vige fra sin ro, (*sagde*) sige: "Jeg har ...", for at spisestuen udviklede sig til en vuggestue;...] (Hector Bianciotti : *Le Pas si lent de l'amour*, 1995: 314).

Her er kompletivsætningens konjunktiv i præsens *dise* styret af *suffisait*, som er imperfektum, hvorimod konjunktiven i den adverbielle bisætning som også i dette tilfælde er en fremadpegende hensigtsbisætning *devînt* styret af *pour que* er imperfektum konjunktiv. Tendensen er stik modsat det foregående eksempel.

- 6) Et, **afin que** je ne me *sente* pas à sa charge, elle fit **en sorte que** le chorégraphe américain auquel elle avait refusé la demande de certain décor, *acceptât* que Gaetano en *assurât* la responsabilité, ce qui me procurait immédiatement une place d'assistant.
- [Og, for at jeg ikke skulle føle, at jeg lå (præsens konjunktiv) til last, sørgede hun for at den amerikanske koreograf accepterede

(imperfektum konjunktiv) at Gaetano påtog (imperfektum konjunktiv) sig ansvaret for det, hvilket straks resulterede i, at jeg fik en plads som assistent.] (Hector Bianciotti : *Le Pas si lent de l'amour*, 1995: 298).

Dette eksempel har to adverbielle bisætninger, en i præsens konjunktiv (*sente*), som er styret af *afin que*, og en i imperfektum konjunktiv (*acceptât*), som er styret af *en sorte que*, plus en imperfektum konjunktiv (*assurât*) fremkaldt af *accepter*.

Jeg må konstatere, at det tilsyneladende i en vis udstrækning er individuelle faktorer, der afgør valget mellem de to konjunktivformer i de to typer bisætninger.

3.4.2. Adverbielle bisætninger i semantisk perspektiv

Når jeg isolerer de to bisætningstyper fra hinanden, ser jeg på de adverbielle bisætningers semantik, dvs. de semantiske værdier, der udtrykkes i de konjunktivfremkaldende konjunktioner, som indleder bisætningerne.

Tabel I viser bevarelsen af imperfektum konjunktiv angivet i procent i forhold til den samlede mængde eksempler, der udgøres af imperfektum og præsens konjunktiv i de respektive bisætningstyper i fortidskontekst. Det samlede antal eksempler er nogenlunde lige stort inden for de forskellige grupper (hensigt, tid, betingelse, måde og indrømmelse). De øvrige typer adverbielle bisætninger indeholder sjældent eller aldrig konjunktiv og medtages derfor ikke.

Periode/ bisætningstype	Hensigt	Tid	Betingelse	Måde	Indrømmelse
1910-1919	85 % (11/13)	100 % (2/2)	100 % (15/15)	100 % (3/3)	85 % (17/20)
1920-1929	82 % (9/11)	67 % (6/9)	0 % (0/3)	100 % (7/7)	91 % (10/11)
1930-1939	86 % (12/14)	100 % (5/5)	100 % (12/12)	100 % (19/19)	100 % (40/40)
1940-1949	90 % (9/10)	33 % (3/6)	100 % (1/1)	50 % (2/4)	85 % (11/13)
1950-1959	100 % (6/6)	75 % (3/4)	-	86 % (6/7)	100 % (8/8)
1960-1969	85 % (17/20)	53 % (9/17)	55 % (6/11)	70 % (14/20)	70 % (14/20)
1970-1979	48 % (22/46)	60 % (15/25)	50 % (1/2)	79 % (30/38)	80 % (47/59)
1980-1989	18 % (4/22)	21 % (4/19)	40 % (4/10)	38 % (3/8)	36 % (4/11)
1990-1999	52 % (15/29)	45 % (5/11)	40 % (4/10)	67 % (2/3)	92 % (35/38)
2000-2005	36 % (5/14)	0 % (0/4)	-	33 % (1/3)	-

Tabel 1

Der er en svag tendens at spore: hensigts- og tidsbisætninger har forholdsmæssig større tendens til at erstatte imperfektum konjunktiv med præsens konjunktiv. Mådesbisætninger følger mere eller mindre den generelle tendens, og det samme gælder betingelsesbisætninger, hvorimod indrømmelsesbisætninger, som slutter med en frekvens på 92%, tilsyneladende har en bevarende effekt på imperfektum konjunktiv.

Det er min hensigt at undersøge de enkelte konjunktionsformer inden for hver gruppe for at afklare, om det kan føre til en klarere distribution.

3.4.3. Kompletivsætninger i forhold til tempus i matrixverbet

Den mest sandsynlige afgørende faktor inden for kompletivsætninger er hovedverbalets tempus. Kompletivsætninger er meget tættere knyttet til matrixdelen end adverbielle bisætninger, og derfor er det også sandsynligt, at tempusbrugen i komplette sætninger er mere afhængig af tempusvalget i matrixverbalet.

Ikke desto mindre er det svært at se noget tydeligt mønster i det system. Det eneste, der ligger klart, er at erstatningen med præsens konjunktiv begynder efter styrende verber i conditionnel og i passé composé, der er størst tendens til bevarelse af imperfektum konjunktiv efter plusquamperfektum og conditionnel passé, mens brugen er nogenlunde parallel og følger det generelt jævnt faldende billede efter styrende verbal i hhv. imparfait og passé simple.

3.4.4. Verbalstammefrekvens

Fælles for begge bisætningstyper er betydningen af verbalstammens frekvens. I undersøgelsen isoleres alle forekomster af *être* og *avoir* i konjunktiv i fortidskontekst. Disse to verber er højfrekvente, idet de anvendes både som hjælpeverber og fuldverber. Tabel 2 angiver frekvensen af bevarelsen af imperfektum konjunktiv i de sidste seks studerede perioder:

	Bevarelse af impf. konj. generelt	Bevarelse af impf. konj. andre verber	Bevarelse af impf. konj. être & avoir
1950-1959	88 % (37/42)	82 % (23/28)	100 % (14/14)
1960-1969	86 % (107/125)	87 % (77/89)	83 % (30/36)
1970-1979	62 % (143/230)	54 % (81/151)	78 % (62/79)
1980-1989	24 % (36/149)	20 % (24/119)	40 % (12/30)
1990-1999	56 % (101/180)	45 % (61/137)	93 % (40/43)
2000-2005	65 % (17/26)	61 % (14/23)	100 % (3/3)

Tabel 2

Tabellen viser, at imperfektum konjunktivformerne af verberne *être* og *avoir* i samtlige perioder bevares i højere grad end imperfektum konjunktivformerne af alle øvrige verber. Selv i de to seneste perioder når den procentvise andel af bevarelsen af *être* og *avoir*formerne op på henholdsvis 93 og 100%. I perioden 1980-89 udgjorde bevarelsen kun 40 % af mulige tilfælde, men der var anvendelsen af imperfektumformerne generelt lav (24%). Generelt er der altså tale om en markant favorisering af bevarelse af formerne i de to mest frekvente verber *être* og *avoir*. Det understreges, at der kun er tale om formerne af *être* og *avoir* anvendt som fuldverber. Når de anvendes som hjælpeverber, er distributionen anderledes; her er tendensen til at erstatte den sammensatte form, pluskvamperfektum konjunktiv med førnutidsformen fremtrædende (for en detaljeret analyse, se Kragh 2006).

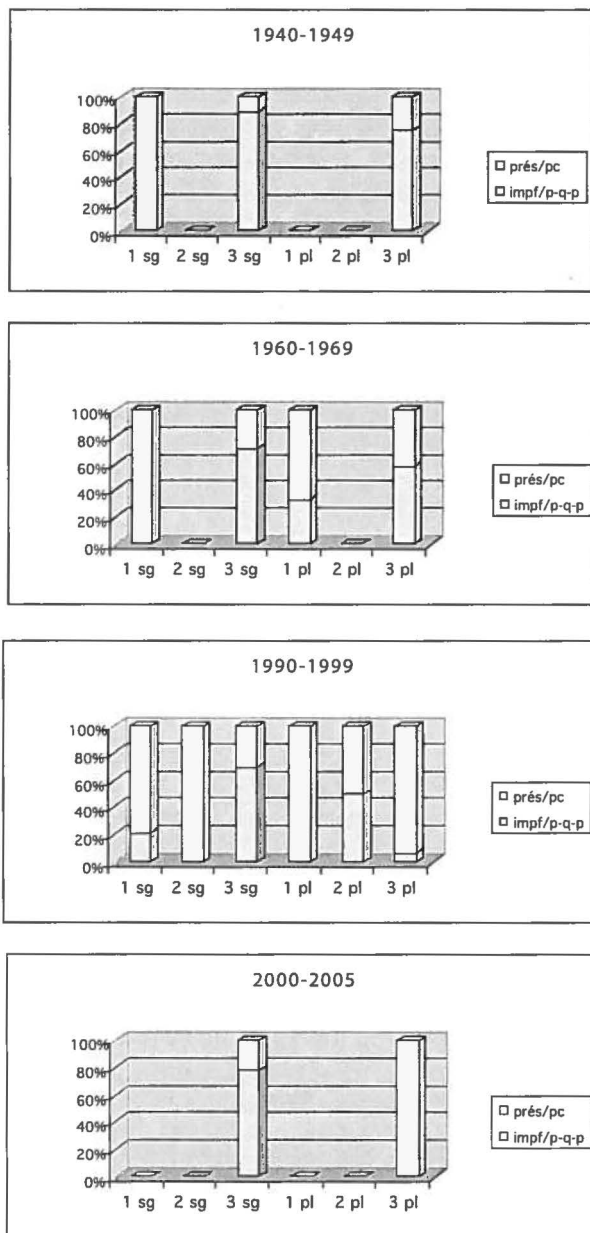
Højfrekvente konstruktioner har tendens til at indgå i fasttømrede formularer, hvilket fører til stærkere modstand mod generel forandring. Derfor er former af især *être* og *avoir* lettere accepteret og mere anvendt af sprogbrugerne, fordi de ofte indgår i faste konstruktioner som hjælpeverber. I modsætning til enhver anden brug af imperfektum konjunktiv forekommer disse former særligt i 3. person singularis (*fut* og *eût*) ikke sprogbrugerne specielt fremmedartede.

Ved at undersøge de videre følger af dette billede kunne det forventes, at der ville være en særlig distribution af verber i de to grupper, sådan at højfrekvente verber oftere fandtes i eksempelgruppen med imperfektum konjunktiv og lavfrekvente verber tilsvarende i gruppen med præsens konjunktiv, men det synes ikke at være tilfældet. De samme verber optræder i begge grupper, og lavfrekvente verber optræder også i gruppen med imperfektum konjunktiv og højfrekvente verber i præsens konjunktivgruppen. Så forklaringen på, at så mange eksempler trods alt stadig bevarer imperfektum konjunktivformerne også i lavfrekvente verber, må altså findes i en eller flere af de andre mulige parametre.

3.4.5. Person og tal

Også betydningen af person og tal er fælles for begge bisætningstyper og frekvensrelateret i overensstemmelse med de samme pragmatiske motiver som antydnet i forbindelse med *être* og *avoir*. Figur 4 viser i fire

synkrone snit distributionen af de to konjunktivtider i de seks forskellige personer:

Figur 4

Figurerne viser, at det i den seneste periode kun er 3. person singularis, der bevarer begge former.

3.5. Empirisk konklusion

Overordnet må det konkluderes, at imperfektum konjunktivs temporale værdi gradvist svækkes, efterhånden som det bliver udbredt at erstatte den med præsens konjunktiv, tilsyneladende uden semantiske bivirkninger. Indtil videre er det klareste resultat, at de to verber *être* og *avoir*, der fungerer både som hjælpeverber og som fuldverber, opfører sig anderledes end de øvrige verber; deres former i imperfektum konjunktiv ser ud til at overleve langt bedre end alle andre verbers imperfektum konjunktivformer. Derudover ser det ud til, at 3. person formerne, som også har en proportionelt højere frekvens, er mere resistente over for forandring end formerne i 1. og 2. person. Dette er tydeligst i singularisformerne.

På baggrund af disse resultater opstilles to nye paradigmer: et (Skriftsprog, nyt paradigme 1) som viser den udvikling, der har fundet sted og ført til, at kun 3. person formerne i imperfektum konjunktiv overlever, og et andet (Skriftsprog, paradigme 2), som karakteriseres ved, at disse former kun bliver tilbage i verberne *être* og *avoir*.

	Skriftsprog, gl. paradigme	Skriftsprog, nyt paradigme 1 1960-1970	Skriftsprog, nyt paradigme 2 1970-2000		Talesprog	
Je	vînsse	viene	viene	aie/sois	viene	
Tu	vînses	viennes	viennes	aies/sois	viennes	
Il/elle	vînt	vînt	viene	eût/fût	viene	
Nous	vinssions	venions	venions	ayons/soyons	venions	
Vous	vinssiez	veniez	veniez	ayez/soyez	veniez	
Ils/elles	vinssent	viennent	viennent	aient soient	eussent fussent	viennent

Figur 5

Endelig kan jeg konstatere, at udviklingen i komplette og adverbelle bisætninger er individuel. Udviklingen i kompletivsætninger begynder i konstruktioner, der følger et matrixverbal i conditionnel. Udviklingen i adverbelle bisætninger er sandsynligvis semantisk drevet, selvom der ikke let anes noget entydigt billede. Det står endnu tilbage at undersøge disse parametres betydning i de tilfælde, hvor der er afvigelser fra hovedtendenserne, fx når *être* eller *avoir* optræder i præsens konjunktiv, eller når et lavfrekvent verbum optræder i imperfektum konjunktiv.

4. Morfologiske og tempusanalytiske overvejelser

I mine forklaringsbestræbelser ligger også nogle morfologiske og tempusanalytiske betragtninger, som fremgår af det følgende.

4.1. *Modus og aspekt*

I løbet af den klassiske periode grammatikaliseres det, at aspektdistinktionen er fraværende i mange bisætninger. Kun de bisætningstyper, der minder om hovedsætninger (fx parentetiske relativsætninger), bevarer aspektdistinktionen. Ellers ses en større og større tendens til brug af imparfait i alle bisætninger. Således grammatikaliseres brugen af imparfait som markør af underordning i indikativ. Den hidtidige relativt frie anvendelse i hoved- og bisætninger får en styring – en ny funktionel anvendelse af aspekt. Denne nye funktionelt styrede anvendelse gælder også modus.

På oldfransk var såvel tempus som modus overvejende indholdsstyret. Det gjaldt fortsat også til dels i renæssancefransk, men i det 16. århundrede begyndte dette at ændre sig. Modusvalget blev mere formaliseret og i højere grad styret af syntaks. Tilsyneladende ændredes konjunktiv fra at være en indholdskategori til at være en formkategori, og i dag findes en hybrid af de gamle indholdsstyrede regler og et nyt formbaseret regelsæt. Det, der har overlevet fra det gamle indholdsbaserede system, er det princip, at konjunktiv markerer underordning. Når brugen af konjunktiv markerer underordning, forsvinder den semantiske modale værdi. Til at udtrykke modalitet bruges nu conditionnel, modalverber + andre modalmarkører.

4.2. Sammenhæng med udviklingen i brugen af *passé simple*

Det er desuden nærliggende at undersøge sammenhængen med den øvrige udvikling i det franske tempussystem. Fra ca. 1750 og frem bliver *passé simples* anvendelsesområde gradvist reduceret og overtaget af den sammensatte form *passé composé*. I dag er formen stort set ude af talesprog og kun anvendt i højere registres skriftsprog. *Passé simple* er det morfologiske fundament for imperfektum konjunktiv, der i vid udstrækning har fonetisk sammenfald med *passé simple* formerne: *eut* – *eût*. Det er derfor sandsynligt, at bortfald af imperfektum konjunktiv i høj grad støttes af, at det morfologiske fundament svækkes. Jo sjældnere formerne optræder, desto mere fremmede forekommer de, og desto mindre bliver tilbøjeligheden til at anvende dem.

Denne tanke ser ud til at kunne støttes af udviklingen i de øvrige romanske sprog: undersøgelserne er ikke tilendebragt, men foreløbige resultater peger på følgende:

På rumænsk er der i bisætninger kun én konjunktivform, nemlig præsens. Dvs. at tempus, ligesom på fransk, kun udtrykkes i hovedsætningen. Der er samtidigt bortfald af den usammensatte præteritum, som er morfologisk basis for imperfektum konjunktivformen. På nogle syditalienske dialekter er det omvendt: der er en generel tendens til bortfald af konjunktiv. I de tilfælde, hvor der insisteres på konjunktiv, anvendes den oprindelige imperfektum konjunktivform. Den afledes af præteritumformen, som ikke er på vej ud af sproget (Maiden 2000).

5. Konklusion

Det er indlysende, at i den snævre forstand, hvor grammatikalisering opfattes som en transformation fra en leksikalsk enhed til en grammatisk enhed, kan erstatningen af imperfektum konjunktiv med præsens konjunktiv ikke betragtes som en grammatikaliseringsproces. Men med de nye overvejelser og udvidelsen af begrebet, som bl.a. Lehmann, Haspelmath, Heltoft, Nørgård-Sørensen og Schøsler repræsenterer, finder jeg det muligt at skabe en ramme for grammatikalisering, som indebærer, at også sprogforandringer som denne verbalforms forsvinden kan indregnes.

På baggrund af mine teoretiske udredninger og empiriske resultater når jeg frem til følgende fremstilling af dette fænomen som sprogforandring:

Præsens konjunktiv reanalyseres, hvorved den mister sin temporale distinktion og bliver atemporal. Konjunktivparadigmet (som består af 4 tider, 2 usammensatte og 2 sammensatte former) er allerede begrænset i forhold til indikativparadigmet (som har 11 tider, 5 usammensatte og 6 sammensatte former, inklusiv conditionelformerne). Derfor dækker konjunktivformerne grundlæggende set flere temporale domæner og har en bredere identitet. Eftersom præsens konjunktiv er umarkeret og mere frekvent i forhold til imperfektum konjunktiv, og dens former er simple og lettere at generere, virker det indlysende at udvide dens område, når det nu er muligt. Og det er altså muligt, når tempus allerede er udtrykt i matrixverbet, og der ikke er behov for yderligere tempusmanifestering i bisætningerne. Denne internt motiverede forandring er pragmatisk ansporet af økonomiprincippet for at undgå redundans.

Ifølge Andersens markerethedshierarki manifesterer forandringen sig først i umarkeret kontekst, fx i fransk talesprog, derefter i direkte tale i skriftsprog og endelig i narrativ kontekst i skriftsprog. Udviklingen er nu nået til den sidste af disse tre faser, og fuldendelsen af denne fase kan illustreres af det mønster, som fremgår af de syntaktiske og semantiske parametre, jeg har nævnt.

Med hensyn til Lehmanns paradigmatiseringsbegreb har jeg vist, hvordan konjunktivparadigmet i moderne fransk ændres fra at være to systemer baseret på en temporal distinktion til et paradigme bestående af et, to eller flere systemer, der afhænger af semantik, syntaks og stil, tilsyneladende uden nogen rester af temporal distinktion.

Både Andersen og Detges forbeholder grammatikaliseringebegrebet til de såkaldt klassiske grammatikaliseringfænomener, altså når en leksikalsk enhed mister semantisk værdi og ændrer status til morfem, hvorved den opnår grammatisk værdi, men de ser begge den type forandring, som erstatningen af imperfektum konjunktiv hører til, som andet led i en grammatikaliseringsproces. Den type forandring kalder Andersen regrammatikalisering, og det svarer til det, som Detges kalder

sekundær grammatikalisering. Det er snarere et spørgsmål om terminologi end om synspunkt. I en helt ny artikel om tab af tempusformer på russisk omtaler Andersen (under udgivelse b) en lignende proces i det russiske tempussystem som en *regrammering*.

På baggrund af de fremlagte overvejelser finder jeg det forsvarligt at kalde fortrængningen af imperfektum konjunktiv på moderne fransk en grammatikaliseringsproces eller i Andersens terminologi en regrammatikalisering.

Henvisninger

- Andersen, H. (1989). Understanding Linguistic Innovations, i Breivik, L.E & E. H. Jahr (red.) *Language Change: Contributions to the Study of Its Causes*. Berlin, Mouton de Gruyter, 5-27.
- Andersen, H. (2001a). Introduction, i Andersen, H. (red.) *Actualization. Linguistic Change in Progress*. Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins, 1-20.
- Andersen, H. (2001b). Markedness and the Theory of Linguistic Change, i Andersen H. (red.) *Actualization. Linguistic Change in Progress*. Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins, 21-57.
- Andersen, H. (2001c). Actualization and the (Uni)directionality of Change, i Andersen, H. (red.) *Actualization. Linguistic Change in Progress*. Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins, 226-248.
- Andersen, H. (2004). *Personal conversation*, January 2004.
- Andersen, H. (under udgivelse a). Synchrony, Diachrony, and Evolution, *Current Trends in the Theory of Linguistic Change*.
- Andersen, H. (under udgivelse b). Grammatation, Regrammatation, and Degrammatation: Tense loss in Russian.
- Barral, M. (1980). L'imparfait du subjonctif. Editions A. & J. Picard, Paris.
- Detges, U. & R. Waltireit (2002). Grammaticalization vs. Reanalysis: A Semantic-Pragmatic Account of Functional Change in Grammar, *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 21,2, 151-195.
- Detges, U. (2003). *Unpublished paper given at a conference at Sophienberg*, May 2003.
- Givon, T. (1971). Historical Syntax and Synchronic Morphology: an Archaeologist's Field Trip, *Chicago Linguistic Society* 7, 394-415.

- Gregersen, F. & I.L. Pedersen (2000). A la recherche du word order not quite perdu, i Herring S. C., P. van Reenen & L. Schøsler (red.) *Textual Parameters in Older Language*. Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 393-431.
- Grevisse, M. & A. Goose (1986). *Le bon usage*. Duculot.
- Haspelmath, M. (1998). Does grammaticalization need reanalysis?, *Studies in Language*, 22, 315-351.
- Haspelmath, M. (2004). On directionality in language change, i Fischer, O., M. Norde & H. Perridon (red.) *Up and down the Cline – the Nature of Grammaticalization*. Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 17-44.
- Havu, E. (1996). *De l'emploi du subjonctif passé*. Helsinki, Akademia Scientiarum Fennica.
- Heine, B. (1993). *Auxiliaries, Cognitive Forces and Grammaticalization*. Oxford, Oxford University Press.
- Heine, B. (2003). Grammaticalization, i Josepf, B.D. & R.D. Janda (red.) *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford, Blackwell Publishing, 575-601.
- Heine, B., U. Claudi & F. Hünnemeyer (1991). *Grammaticalization: A Conceptual Framework*. Chicago, University of Chicago Press.
- Heine, B. & T. Kuteva (2002). *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Heltoft, L., J. Nørregård-Sørensen & L. Schøsler eds (2005). *Grammatikalisering og struktur*. Copenhagen, Museum Tusulanum Press.
- Hodge, C. (1970). The Linguistic Cycle, *Language Sciences* 13, 1-17
- Hopper, P. & E. C. Traugott (1993). *Grammaticalization*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Jacobson, R. (1964 [1949]). Principes de Phonologie Historique, i Troubetzkoy, N. S.: *Principes de Phonologie*. Paris, Éditions Klincksieck, 315-336.
- Keller, R. (1994). *Language change: The Invisible Hand in Language*. London, Routledge.
- Kragh, K. J. (2006). *Le remplacement de l'imparfait du subjonctif du subjonctif par le présent du subjonctif dans une perspective de grammaticalisation* (arbejdstitel). Ph.d. afhandling, Københavns Universitet.
- Lehmann, C. (1995 [1985]). *Thoughts on grammaticalization*. München & Newcastle, Lincom Europa.
- Lehmann, C. (2002). New reflections on grammaticalization and

- lexicalization, in Wischer, I. (red.) *New Reflections on Grammaticalization*. USA, John Benjamins Publishing Company, 15-32.
- Maiden, M. (1995). *A Linguistic History of Italian*. London & New York: Longman.
- Maiden, M. (2000). Di un cambiamento intramorfologico: origini del tipo "dissi dicesti", ecc., nell'italoromanzo, *Archivio glottologico italiano* 2000, vol 85, 137-171.
- Marchello-Nizia, C. (2001). Grammaticalisation et évolution des systèmes grammaticaux, *Langue Française* mai 2001, 33-64.
- Meillet, A. (1921 [1912]). *Linguistique Historique et Linguistique Générale*. Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion.
- De Mulder, Walter (2001). La linguistique diachronique, les études sur la grammaticalisation et la sémantique du prototype: présentation, i De Mulder, W. & A.Vanderheyden (red.) *La linguistique diachronique: grammaticalisation et sémantique du prototype*. Paris, Larousse, 8-31.
- Schøsler, L. (2001). From Latin to Modern French: Actualization and Markedness, i Andersen, H. (red.) *Actualization. Linguistic Change in Progress*. Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins, 169-185.
- Traugott, E. C. (2003). Constructions in grammaticalization, i Josepf, B.D. & R.D. Janda (red.) *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford, Blackwell Publishing, 624-647.
- Weinreich, U., W. Labov & M. I. Herzog (1968). Empirical Foundations for a Theory of Language Change, i Lehman, W. P. & Y. Malkiel (red.) *Directions for historical linguistics*, 95-188. Austin: University of Texas Press.
- Woods, A, P. Flecher & A. Hughes (1986). *Statistics in Language Studies*. Cambridge, Cambridge University Press.

Citerede kilder:

- Vian, B. (1950). *L'herbe rouge*. Paris: Jean-Jacques Pauvert
- Bianciotti, H. (1995). *Le Pas si lent de l'amour*. Frantext.
Frantext: <http://www.frantext.fr/categ.htm>

